

Στοιχεία αναφορικά με το δίκαιο του ελεύθερου και αθέμιτου ανταγωνισμού σε ΗΠΑ και ΕΕ

(Ομιλία στα πλαίσια της παρουσίασης του βιβλίου του Δρ. Χάρη Σταμέλου με τίτλο «Το δίκαιο του ελεύθερου και αθέμιτου ανταγωνισμού στις ΗΠΑ»)

Δρ. Χριστιάνα Μάρκου

Λέκτορας Νομικής, Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Δικηγόρος, Markou & Co LLC

Είναι ευχάριστη συγκυρία αλλά παράλληλα και πρόκληση για μένα η παρουσίαση του βιβλίου του αγαπητού συναδέλφου Χαράλαμπου Σταμέλου. Και αυτό γιατί ούσα αγγλοσπουδαγμένη (ας μου επιτραπεί η έκφραση) και υπηρετώντας την επιστήμη του δικαίου ως δικηγόρος Κύπρου, δεν είχα μέχρι στιγμής οποιαδήποτε ουσιαστική τουλάχιστον επαφή με το Αμερικανικό δίκαιο και ευρύτερα, το νομικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής. Είμαι όμως μια εξ αυτών που πιστεύουν ότι το δίκαιο και ιδιαίτερα, η επιστήμη που το μελετά είναι σκέψη, σκέψη νομική, και η σκέψη δεν προσκρούει σε εδαφικά σύνορα ούτε φυσικά παγιδεύεται σε διατάξεις νόμων και κανονισμών. Βρίσκεται πάντα και πίσω από αυτές, αφού της γεννά και αυτή ξέρει πολύ καλά, καλύτερα από το ίδιο το γράμμα τους, γιατί υπάρχουν, τι θέλουν να πουν, πως πρέπει να εφαρμοστούν και τι πρέπει να καταφέρουν. Διεκδικώντας λοιπόν το τίτλο του νομικού της σκέψης, αντί του νομικού της διάταξης, αποδέχτηκα με χαρά την πρόσκληση του συναδέλφου μου να παρουσιάσω το επί Αμερικανικού δικαίου βιβλίο του και τον ευχαριστώ γι' αυτήν καθότι μου έδωσε την ευκαιρία κατ' αρχάς, να βεβαιώσω ότι πράγματι το Αμερικανικό Δίκαιο δεν είναι τόσο ξένο, τόσο απόμακρο από εμάς στη Κύπρο και ευρύτερα στην ΕΕ.

Σε αρκετές σελίδες του βιβλίου του, ο συνάδελφος κάνει αναφορά στην ιδιότητα των ΗΠΑ, ως χώρα του Κοινοδικαίου (common law) και

αναφέρει ότι «καθοριστικό ρόλο για την ερμηνεία και την εφαρμογή της αντι-ανταγωνιστικής νομοθεσίας στις ΗΠΑ διαδραματίζουν οι αποφάσεις των δικαστηρίων, η νομολογία, η οποία αποτελεί τη κύρια πηγή του δικαίου ανταγωνισμού». Ο αναγνώστης μάλιστα λαμβάνει συχνά υπενθυμίσεις περί τούτου. Πόσο κατανοητό, πόσο γνώριμο είναι τούτο για τον Κύπριο δικηγόρο! Υπάρχει άραγε δικηγόρος στη Κύπρο, χώρα του Κοινοδικαίου, που δεν έχει τη νομολογία ως το κυριότερο εργαλείο στη φαρέτρα του; Ακόμα και στα πλαίσια του Κυπριακού διοικητικού δικαίου όπου κατ' εξαίρεση, ακολουθείται το ηπειρωτικό δίκαιο, εφαρμόζεται η αρχή του δικαστικού προηγούμενου (precedent), θεμέλιο κάθε συστήματος Κοινοδικαίου. Η έμφαση του συγγραφέα στη νομολογία ως πηγή δικαίου μπορεί επομένως ακόμα και να ξενίσει το Κύπριο δικηγόρο, εξηγείται όμως πολύ καλά από το γεγονός ότι ο ίδιος, ως δικηγόρος Ελλάδος, χώρας του Ηπειρωτικού δικαίου, κατανοεί πολύ καλύτερα ότι η νομολογία δεν είναι παντού και πάντοτε τέτοια πηγή.

Εξηγώντας ευσύνοπτα το ομοσπονδιακό δίκαιο του ανταγωνισμού των ΗΠΑ στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του, ο συγγραφέας κάνει λόγο για την ομοσπονδιακή νομοθετική εξουσία ρύθμισης του ελεύθερου ανταγωνισμού ως πηγάζουσα από το Σύνταγμα των ΗΠΑ και συγκεκριμένα από τη διάταξη για το διαπολιτειακό εμπόριο (Interstate Commerce Clause). Γράφει ότι η ομοσπονδία επιδιώκει τη καθιέρωση κοινών κανόνων για το διαπολιτειακό εμπόριο. Αναφέρεται επίσης σε αμερικάνικη νομολογία συμφώνως της οποίας το πολιτειακό δίκαιο δεν επιτρέπεται να εμποδίζει το διαπολιτειακό εμπόριο. Εξηγεί περαιτέρω ότι το ομοσπονδιακό δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού (ραχοκοκαλιά του οποίου αποτελεί ο νόμος Sherman, ο οποίος θεσπίστηκε το 1890 απαγορεύοντας πλήρως τα μονοπώλια) ρυθμίζει τον ανταγωνισμό σε διαπολιτειακό κυρίως επίπεδο απαγορεύοντας συμφωνίες, πρακτικές και συμπεριφορές που εμποδίζουν τον διαπολιτειακό ανταγωνισμό ενώ αντι-ανταγωνιστικές πράξεις ή φαινόμενα που εμφανίζονται και επηρεάζουν, δυνητικά ή πραγματικά, την αγορά εντός μιας εκ των πολιτειών διέπονται από κάθε πολιτεία ξεχωριστά με πολιτειακό νόμο.

Είναι αυτά ξένα για τον νομικό της ΕΕ; Δεν διαφυλάσσεται στις Συνθήκες και δη, στη ΣΛΕΕ (το πρωτογενές Ενωσιακό δίκαιο) σαν κόρη οφθαλμού το διακρατικό εμπόριο; Η εσωτερική αγορά, η προεξέχουσα και διάσπαρτη στη Συνθήκη εσωτερική πολιτική και δράση της ΕΕ δεν είναι παρά ένας ύμνος προς τιμή του διακρατικού εμπορίου (Άρθρο 26, ΣΛΕΕ: χώρος χωρίς εσωτερικά σύνορα μέσα στον οποίο κυκλοφορούν ελεύθερα εμπορεύματα, υπηρεσίες, πρόσωπα και κεφάλαια). Στα Άρθρα 101 και 102, ΣΛΕΕ, τα οποία αποτελούν το πυρήνα του Ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, ο τελευταίος προστατεύεται με ρητή αναφορά στην εσωτερική αγορά: «Είναι ασυμβίβαστες με την εσωτερική αγορά και απαγορεύονται όλες οι συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, όλες οι αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων και κάθε εναρμονισμένη πρακτική, που δύνανται να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς...» (Άρθρο 101, ΣΛΕΕ). Η ΕΕ διατηρεί αποκλειστική αρμοδιότητα να νομοθετεί εισάγοντας κοινούς κανόνες ανταγωνισμού για την εσωτερική αγορά, το κάθε κράτος μέλος δε, ρυθμίζει τα του ανταγωνισμού εντός της αγοράς του, μέσω εθνικού νόμου. Ένας τέτοιος εθνικός νόμος είναι ο (Κυπριακός) περί της Προστασίας του Ανταγωνισμού Νόμος του 2008 (Ν. 13(I)/2008), ο οποίος απαγορεύει αντι-ανταγωνιστικές συμφωνίες και εναρμονισμένες πρακτικές και τη κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης στην εγχώρια (Κυπριακή) αγορά. Το δίκαιο της Κύπρου (και κάθε κράτους μέλους) δεν επιτρέπεται να εμποδίζει το διακρατικό εμπόριο ή να νοθεύει τον ανταγωνισμό στην (Ενωσιακή) εσωτερική αγορά, όπως, ως μας διαφωτίζει ο συγγραφέας, ισχύει και στις ΗΠΑ. Πράγματι, εθνικά μέτρα ή ρυθμίσεις ελέγχονται από το ΔΕΕ και εάν κριθούν ασύμβατες με τις διατάξεις της Συνθήκης που προστατεύουν το διακρατικό εμπόριο ή το ανταγωνισμό, συμπεριλαμβανομένων και των Άρθρων 101 και 102, ΣΛΕΕ (*Case C-221/15, 21/4/2016, Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα*) τότε καθίστανται ανεφάρμοστες. Όταν ελλείπει το διασυννοριακό στοιχείο, τότε το Ενωσιακό δίκαιο που διέπει την εσωτερική αγορά «δεν

ενδιαφέρεται» όπως κατά το συγγραφέα, δεν ενδιαφέρεται, κατά κανόνα το ομοσπονδιακό δίκαιο, όταν το αντι-ανταγωνιστικό φαινόμενο αφορά και επηρεάζει το εσωτερικό μιας πολιτείας.

Ο συγγραφέας μας ενημερώνει επίσης ότι η σχετική νομολογία των ομοσπονδιακών δικαστηρίων έχει καθιερώσει διάκριση μεταξύ των πρακτικών που συνιστούν *per se* παραβάσεις της νομοθεσίας του ανταγωνισμού και εκείνων των οποίων τα αποτελέσματα επί του ανταγωνισμού θα πρέπει να εκτιμηθούν για να διαπιστωθεί αν συνιστούν παράβαση ή όχι. Η διάκριση αυτή ενυπάρχει και στο αντίστοιχο Ενωσιακό δίκαιο ως διάκριση μεταξύ *ex ante* αντικειμένου παραβάσεων και *ex post* αποτελέσματος παραβάσεων με τι πρώτες να αφορούν συμπράξεις που έχουν προφανές αντι-ανταγωνιστικό αντικείμενο και τις δεύτερες να αναφέρονται σε περιπτώσεις στις οποίες ο αντι-ανταγωνιστικός σκοπός δεν είναι προφανής και θα πρέπει έτσι να διερευνηθεί εάν έχουν αντι-ανταγωνιστικό αποτέλεσμα (T-208/13, 28/6/2016). Όπως καταδεικνύει ο συγγραφέας, η ομοσπονδιακή νομολογία έχει, για παράδειγμα, κατατάξει τις συμφωνίες καθορισμού τιμών ως *per se* παραβάσεις. Το ίδιο έχει κάνει και η νομολογία του ΔΕΕ (Υπόθεση C-286/13, Dole)

Αφού εξηγεί τα κριτήρια της εξωχωρικής εφαρμογής του δικαίου ανταγωνισμού των ΗΠΑ και συνακόλουθα της επιβολής μέτρων και κυρώσεων κατά Αμερικάνικων επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται διατλαντικά ή μη Αμερικανικών επιχειρήσεων η αντι-ανταγωνιστική συμπεριφορά των οποίων επηρεάζει την Αμερικανική αγορά, το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου τελειώνει προβαίνοντας σε σύγκριση των κριτηρίων αυτών με τα κριτήρια εξωχωρικής εφαρμογής του αντίστοιχου Ενωσιακού δίκαιο. Ακολούθως, ο συγγραφέας στο βιβλίο του, εισέρχεται σε μια κατά πολιτεία παράθεση του δικαίου του ελεύθερου και αθέμιτου ανταγωνισμού κατά το τρόπο που διευκολύνει τη συγκριτική μελέτη των σχετικών πολιτειακών δικαίων. Συγκεκριμένα, παραθέτει πρώτα τη σχετική νομοθεσία και ακολούθως, τις εξαιρέσεις, οι οποίες φαίνεται να

καθορίζονται κυρίως νομολογιακά και να αναφέρονται σε συγκεκριμένους οικονομικούς φορείς, όπως είναι οι δήμοι και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις οι οποίοι δεν υπάγονται στο εν λόγω δίκαιο. Έπεται η παράθεση των συμφωνικών και πρακτικών που θεωρούνται ή κρίθηκαν ως απαγορευμένες κατά το πολιτειακό δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού και ακολούθως, μια καθαρή επεξήγηση της δημόσιας και ιδιωτικής εφαρμογής του δικαίου. Τέλος, γίνεται αναφορά στη παραγραφή, δηλαδή στις προθεσμίες εντός των οποίων δύναται να εγερθεί αξίωση για παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού. Ο συγγραφέας στη σύνοψη που ακολουθεί της παράθεσης των πολιτειακών δικαίων υποδεικνύει ομοιότητες και διαφορές μεταξύ αυτών. Καθίσταται όμως εμφανές στον αναγνώστη ήδη από την κατά πολιτεία ανάλυση ότι οι ομοιότητες είναι αρκετά περισσότερες από τις διαφορές, γεγονός που φαίνεται λογικό με δεδομένη την προηγούμενη αναφορά του συγγραφέα στο γεγονός ότι οι περισσότερες πολιτείες έχουν νομοθετικές διατάξεις που είναι όμοιες ή παρόμοιες προς τις διατάξεις του Νόμου Σέρμαν, της ομοσπονδιακής δηλαδή νομοθεσίας.

Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα όσα μαθαίνει ο αναγνώστης για την ιδιωτική εφαρμογή του πολιτειακού δικαίου. Κάθε πολίτης ο οποίος θίγεται μπορεί να καταχωρήσει αστική αγωγή διεκδικώντας αποζημίωση. Στην ΕΕ, χωρούσε από προ πολλού ιδιωτική εφαρμογή των Άρθρων 101 και 102, ΣΛΕΕ δια αστικών αγωγών στα εθνικά δικαστήρια, πρόσφατα όμως το θέμα έχει ρυθμιστεί σε Ενωσιακό επίπεδο με την (εναρμονιστική) Οδηγία 2014/104/ΕΕ σχετικά με τις αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού των κρατών μελών και της ΕΕ, η οποία καθιερώνει αστικό δικαίωμα πλήρους αποζημίωσης προς όφελος κάθε ζημιωθέντος. Αυτός μπορεί να είναι τόσο ο άμεσος όσο και ο έμμεσος αγοραστής. Αντίθετα, όπως πληροφορείται ο αναγνώστης του βιβλίου, η νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ δεν αναγνωρίζει αγώγιμο δικαίωμα στον έμμεσο αγοραστή σε αντίθεση με τη νομολογία σε ορισμένες Πολιτείες στις οποίες ένα τέτοιο δικαίωμα γίνεται δεκτό. Η διχογνωμία αυτή μεταξύ

ομοσπονδιακής και πολιτειακής νομολογίας είναι ενδιαφέρουσα καθότι αναδεικνύει ότι ενώ στις πλείστες περιπτώσεις οι πολιτειακοί νόμοι περιλαμβάνουν τις ούτω καλούμενες ρήτρες αρμονίας (in harmony clauses) οι οποίες καλούν τα πολιτειακά δικαστήρια να σέβονται το ομοσπονδιακό δικαστικό προηγούμενο, αυτό δεν συμβαίνει σε όλες τις περιπτώσεις με αποτέλεσμα να μην αποκλείεται σύγκρουση και ανασφάλεια δικαίου. Στην ΕΕ, υπάρχει κανόνας σχετικής αρμονίας ο οποίος πηγάζει από την θεμελιώδη αρχή της υπεροχής του Ενωσιακού δικαίου έναντι του εθνικού με αποτέλεσμα τα εθνικά δικαστήρια της ΕΕ να μην έχουν περιθώριο διαφοροποίησης από την νομολογία του ΔΕΕ. Μια τέτοια απόκλιση, όταν παρατηρείται, αποτελεί παραδρομή και παρανομία.

Πιο ενδιαφέρον ακόμα είναι το γεγονός ότι, όπως μας διαφωτίζει ο συγγραφέας, στα πλαίσια τέτοιας αστικής αγωγής στις ΗΠΑ, ο Ενάγων δυνατόν να δικαιούται την ούτω καλούμενη «τριπλή αποζημίωση», δηλαδή αποζημίωση ίση με το τριπλάσιο της ζημιάς που θα αποδείξει ότι υπέστη συνεπεία της αντι-ανταγωνιστικής συμφωνίας ή πρακτικής. Παρόμοια αποζημίωση δεν είναι επιτρεπτή στην ΕΕ, εφόσον το Άρθρο 3 της ως άνω Οδηγίας κάνει λόγο για πλήρη αποζημίωση που αποκαθιστά τον ζημιωθέντα στην κατάσταση στην οποία θα βρισκόταν αν δεν είχε τελεσθεί η παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού και που περιλαμβάνει τη θετική ζημιά, διαφυγόν κέρδος και τόκους και που δεν οδηγεί όμως «σε υπερβολική αποζημίωση, είτε με χαρακτήρα ποινής, καταβολή πολλαπλών αποζημιώσεων ή άλλου τύπου αποζημιώσεων».

Άλλη διαφορά μεταξύ πολιτειακού δικαίου και δικαίου των κρατών μελών της ΕΕ ως έχει εναρμονιστεί από την πιο πάνω Οδηγία, αφορά στη παραγραφή. Ενώ από την κατά πολιτεία παράθεση του δικαίου του ελεύθερου ανταγωνισμού στο βιβλίο, προκύπτει ότι πολλές πολιτείες εφαρμόζουν τετραετή παραγραφή που αρχίζει να μετρά από την ημερομηνία τέλεσης της παράβασης (με κάποιες να έχουν μικρότερες και άλλες μεγαλύτερες περιόδους παραγραφής), στα κράτη μέλη της ΕΕ, η

περίοδος παραγραφής δεν μπορεί να είναι μικρότερη των πέντε ετών (η Κύπρος έχει επιλέξει βετή παραγραφή) και αρχίζει να προσμετράται από την ημερομηνία παύσης της παράβασης και αφότου ο Ενάγων έλαβε ή θα μπορούσε ευλόγως να είχε λάβει γνώση της παράβασης, της ζημιογόνου για τον ίδιο συνέπειάς της και της ταυτότητας του παραβάτη (Άρθρο 10, Οδηγίας). Καθίσταται εμφανές ότι το δίκαιο στην ΕΕ αναφορικά με την ιδιωτική εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού είναι ευνοϊκότερο για τους ζημιωθέντες απ' ότι το αντίστοιχο πολιτειακό στις ΗΠΑ όσον αφορά την παραγραφή, ενώ το αντίθετο ισχύει ως προς την ουσία του δικαιώματος που αφορά στο ύψος της αποζημίωσης που δύναται να διεκδικηθεί.

Το βιβλίο δεν περιορίζεται στο δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού αλλά εκτείνεται και στο δίκαιο του αθέμιτου ανταγωνισμού. Από την ονομασία της νομοθεσίας η οποία, κατά τον συγγραφέα, εμπεριέχει το δίκαιο του αθέμιτου ανταγωνισμού σε ομοσπονδιακό και πολιτειακό επίπεδο (αυτή περιέχει αναφορά σε αθέμιτες εμπορικές πρακτικές και/ή σε δίκαιο προστασίας καταναλωτή) προκύπτει ότι το δίκαιο αυτό είναι άρρηκτα συνυφασμένο με το δίκαιο προστασίας καταναλωτή. Αυτό δεν είναι παρά λογικό και αναμενόμενο: όταν ο καταναλωτής καθίσταται στόχος παραπλάνησης ή άλλων αθέμιτων μεθόδων προώθησης ή πώλησης από έμπορο, ένας ανταγωνιστής του εμπορίου αυτού βλάπτεται κατά κανόνα. Η διασύνδεση αυτή φαίνεται να μην περιορίζεται χωρικά εφόσον και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ο πυρήνας του δικαίου του αθέμιτου ανταγωνισμού κατά την άποψη μου περιέχεται στην Οδηγία 2005/29/ΕΚ για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, μέτρο προστασίας καταναλωτή που προστατεύει τους εμπόρους έμμεσα: "...η παρούσα οδηγία επιδιώκει την προσέγγιση της νομοθεσίας των κρατών μελών για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, συμπεριλαμβανομένης της αθέμιτης διαφήμισης, οι οποίες βλάπτουν άμεσα τα οικονομικά συμφέροντα των καταναλωτών και, συνεπώς, έμμεσα τα οικονομικά συμφέροντα των θεμιτών ανταγωνιστών".

Ιδιαίτερώς αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι σε ορισμένες τουλάχιστον πολιτείες η προστασία του καταναλωτή έχει, κατά το συγγραφέα, ιδιαίτερη κοινωνικοηθική αξία με αποτέλεσμα ο θιγόμενος καταναλωτής να δύναται να διεκδικήσει αποζημιώσεις τιμωρητικού χαρακτήρα (που υπερβαίνουν δηλαδή την ζημιά που έχει στη πραγματικότητα υποστεί) ή την προαναφερθείσα τριπλή αποζημίωση. Σε σχέση με τις πολιτείες στις οποίες δεν είναι διαθέσιμες τιμωρητικές αποζημιώσεις (αλλά μόνο συνήθεις αποζημιώσεις αποκατάστασης της πραγματικής ζημιάς), ο συγγραφέας χαρακτηρίζει τη προστασία καταναλωτή ως «πολύ περιορισμένη». Στην ΕΕ, ατομικό δικαίωμα αγωγής στη βάση αθέμιτης εμπορικής πρακτικής δεν υπάρχει μέχρι στιγμής σε ενωσιακό επίπεδο, επίκειται όμως εισαγωγή του μέσω των νέων μέτρων που έχει δημοσιεύσει πρόσφατα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με την ονομασία «Νέα Συμφωνία για τους Καταναλωτές». Το είδος της αποζημίωσης αφήνεται στα κράτη μέλη, φαίνεται όμως απίθανο να περιλαμβάνει και τιμωρητικές αποζημιώσεις τουλάχιστον στη Κύπρο όπου τέτοιες αποζημιώσεις επιδικάζονται με φειδώ, σε ακραίες συνήθως περιπτώσεις αστικών αδικημάτων και με φωνές (νομολογικές) που τις απορρίπτουν ως ακατάλληλες σε πλαίσια μη ποινικά όπου ο σκοπός είναι η αποκατάσταση του ζημιωθέντος και όχι η τιμωρία του παραβάτη (*Γιάλλουρος Τάκης ν. Ευγένιου Νικολάου (2001) 1 ΑΑΔ 558*).

Όπως μας ενημερώνει ο συγγραφέας, οι ομαδικές αγωγές καταναλωτών απαγορεύονται μόνο σε εννέα πολιτείες. Ο θεσμός του «class action» είναι άγνωστος στη Κύπρο, αλλά, λόγω Ενωσιακής Οδηγίας και δη της Οδηγίας 2009/22/ΕΚ περί των αγωγών παραλείψεως στον τομέα της προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών, όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ προνοούν για τις λεγόμενες αντιπροσωπευτικές αγωγές μέσω των οποίων οργανισμοί προστασίας των συλλογικών συμφερόντων των καταναλωτών δύναται να αιτηθούν δικαστικώς τη παύση παραβάσεων του δικαίου προστασίας καταναλωτή με το δικαστήριο να έχει την ευχέρεια να επιδικάσει και συλλογική αποζημίωση. Η θεραπεία της συλλογικής αποζημίωσης ενδυναμώνεται σημαντικά στην

προαναφερθείσα «Νέα Συμφωνία για τους Καταναλωτές» εφόσον πλέον αυτή αναφέρεται ρητά και αναλύονται οι σχετικές προϋποθέσεις για την απόδοση της η οποία όταν οι προϋποθέσεις πληρούνται είναι πλέον υποχρεωτική.

Θα μπορούσα να μιλώ για πολύ ώρα ακόμα αλλά είναι αδύνατο να χωρέσουν σε λίγα λεπτά τα τόσα πολλά τα οποία μας δίνει ο συγγραφέας μέσω του βιβλίου του και οι άλλοι τόσοι συνειρμοί και παραλληλισμοί (με το ενωσιακό κυρίως δίκαιο) που όπως είδατε προκαλούνται, σχεδόν, εκβιάζονται, από αυτά. Συγχαίρω τον αγαπητό συνάδελφο για το επιτυχές εγχείρημα και ιδιαιτέρως, για το τρόπο με τον οποίο έχει επιλέξει να τελειώσει το συγκεκριμένο πόνημα. Συγκεκριμένα για τη ρητή προτροπή του προς τον αναγνώστη για περαιτέρω έρευνα και μελέτη. Πράγματι, κάθε νομικός επιστήμονας που σέβεται την ιδιότητά του αυτή αναγνωρίζει και αποδέχεται πάντοτε ότι ουδέν νομικό ζήτημα, πόσο μάλλον, κλάδος δικαίου ολάκερος, μπορεί να εξαντληθεί στις γραμμές τις λιγιστές τις γραμμένες από το δικό του χέρι. Αλίμονο αν η επιστήμη του δικαίου ήταν τόσο ρηχή. Είναι πλούσια και ανεξάντλητη και κάθε λιθάρι σε αυτήν, όπως το βιβλίο του αγαπητού Χαράλαμπου, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για ένα επόμενο.
